

УДК 519.81.22

## Невербальні знаки в політичній семіотиці

Анжела Акаймова,

кандидат історичних наук,

завідуюча кафедрою маркетингу

Української академії бізнесу та підприємництва

*Автор пропонує власне бачення аналізу невербальних знаків в політичній семіотиці. Основна увага приділяється специфіці чотирьох типів невербальних знаків, які розрізняються за характером знакової субстанції.*

**Ключові слова:** *семіотика, невербальні знаки, моделі комунікації, знакові субстанції.*

*The article demonstrates the author's vision of the analysis of non-verbal signs in a political semiotics. The main attention is given to the specificity of four types of non-verbal signs which differ in character of the sign substance.*

**Keywords:** *semiotics, non-verbal signs, models of communication, sign substances.*

Семіотика як наука була започаткована на початку ХХ століття. Незважаючи на її формальну інституціоналізацію (з'явилися семіотична асоціація, журнали, регулярно відбуваються конференції дослідників), статус її як єдиної науки й досі залишається дискусійним. Інтереси семіотики поширюються на комунікацію людей (зокрема, за допомогою природної мови), спілкування тварин, інформаційні та соціальні процеси, функціонування і розвиток культури, всі види мистецтва (включаючи художню літературу), метаболізм тощо.

Засновником семіотики вважається американський логік, філософ і природодослідник Ч. Пірс (1839 – 1914 рр.). Саме він запропонував її назву. Ч. Пірс дав визначення знаку, а також розробив первинну класифікацію знаків (індекси, ікони, символи), встановив завдання і рамки нової науки. Семіотичні ідеї Ч. Пірса, викладені в дуже нетрадиційній і складній для сприйняття формі, здобули популярність лише в 1930-х роках. Їх розвинув у своїй фундаментальній праці інший американський філософ – Ч. Морріс,

який визначив структуру самої семіотики. Подальший розвиток підхід Ч. Пірса отримав у працях таких, зокрема, логіків і філософів, як Р. Карнап, А. Тарський.

Швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр (1857 – 1913 рр.) сформулював основи семіології, або науки про знаки. Курс загальної лінгвістики (курс лекцій) був виданий його учнями вже після смерті вченого — 1916 року. Термін „семіологія” і нині використовується (перш за все, французькою мовою) як синонім семіотики.

1923 року німецький філософ Е. Кассіреп опублікував тритомну працю, присвячену філософії символічних форм.

Загальновідомо, що невід’ємною складовою політики є масові комунікації. Політика більше, ніж інші види суспільної діяльності, потребує спеціальних засобів інформаційного обміну, встановлення й підтримання постійних зв’язків між її суб’єктами. Це зумовлюється самою природою політики як колективної, організованої цілеспрямованої діяльності. Вона стає спеціалізованою формою спілкування людей для реалізації групових цілей та інтересів, що стосуються всього суспільства. Відтак постає необхідність проаналізувати взаємозв’язок комунікаційних процесів у деяких аспектах політичної семіотики.

Для адекватної інтерпретації політичних текстів, значна частина яких завдяки, зокрема, телебаченню, надходить до сучасного „споживача” в межах широкого екстралінгвістичного контексту, що викликає потребу враховувати всю різноманітність знаків як складників специфіки мови політики. „Мова політики не зводиться тільки до слів. Те, що політики вважають значущим чи незначущим, так чи інакше знаходить віддзеркалення в стилі життя нації. Політика - це одяг, харчування, житло, розваги, література, кіно і відпустка - в такій же мірі, як мови і статті. Пляшка з приправою на обідньому столі сера Гарольда Вільсона в резиденції на Даунінг-стріт, 10 була частиною мови лейбористів протягом його терміну перебування при владі. За її допомогою він ніби публічно заявляв, що вважає за краще поділяти смаки простих людей і уникав елітизму. Жодні слова не могли б краще висловити цю думку” [6, с. 19].

Семіотичний простір політичного дискурсу формується знаками різної природи - вербальними, невербальними і змішаними. До вербальних належать слова, висловлювання, прецедентні тексти. Невербальні знаки — це прапори, емблеми, портрети, скульптури, будівлі, символічні дії і, нарешті, знакові чи символічні особи - самі політики. До змішаних знаків належать гімн (поєднання поетичного тексту і музики), герб (поєднання геральдичних символів і девізу), креолізовані тексти, що поєднують образотворчий і вербальний елементи (плакат, карикатура).

У цій статті ми розглядаємо специфіку чотирьох типів невербальних знаків, що розрізняються за характером знакової субстанції.

### Політик як знак

В сучасній семіотичі існують різні підходи до інтерпретації людини як знака: людина як подоба Бога, мова тіла людини, людина як актор тощо [2].

Знакова суть політика проявляється у двох основних аспектах:

а) політик як представник групи, як метонімічний знак, що заміщає групу. З цією функцією пов'язана персоналізація політичних партій і рухів - вони легко ідентифікуються за іменами їх лідерів (партія Віктора Януковича, блок Юлії Тимошенко). Будучи представником політичної групи, політик одночасно виступає і як символ певних політичних поглядів, концепцій, напрямів;

б) політик як актор, як виконавець ролі (і в театральному, і у соціолінгвістичному розумінні) сам створює свій імідж або підіграє тому іміджу, який для нього розробили політтехнологи. Роль можна розуміти двояко: з одного боку, як образ, втілення певних рис зовнішності й поведінки (цар, оракул, царедворець, каскадер, вундеркінд, норовистість, імператор тайги, безмовний депутат, суміш Стеньки Разіна і якогось візантійського імператора), а з іншого боку, як функція агента політики (сірий кардинал, страховисько, тінь, „економічний диктатор”, деспот другий номер, висуванець, буфер, паровоз реформ, локомотив, якому довелося б везти у велику політику розрізнених слабеньких союзників). Поширеним прийомом позначення політичної ролі-функції є використання антропоніму: „Немає сенсу вгадувати, хто може стати російським Аденауером чи Ерхардом”.

### Поведінкові знаки

Дія, вчинок стають знаком, якщо у них з'являється другий план, призначений для символічного „прочитання”. Міркуючи про семіотику вчинку, Г. Почепцов цитує В. Ключевського, який наводить приклад „розбудови держави” методами семіотики: „Цар Іван Грозний виїжджає із столиці, прихопивши з собою скарбницю, ікони, вбрання. „Це - неначе зречення від престолу з метою випробувати силу своєї влади в народі. (...) Все завмерло, столиця миттєво перервала свої звичайні справи: лавки зачинилися, накази спустилися, пісні замовкли. У сум'ятті й жаху місто залементувало, просячи митрополита, єпископів і бояр їхати в слободу, бити чолом государеві, аби він не залишив державу”. Іван Грозний здійснює семіотичний акт (оскільки перед нами квазізречення), отримуючи на нього чисто семіотичну відповідь на наступному ході” [3, 67].

Серед поведінкових знаків політичного дискурсу виділяються ритуальні і неритуальні дії (події).

Ритуальні політичні події — це дії церемоніального характеру (інавгурація, парад та інші патріотичні церемонії). Ритуальність не передбачає елемента новизни; вона передбачувана, запрограмована, фатика тут переважає інформативність. Фатичні знаки в політичній комунікації використовуються для демонстрації єднання і патріотизму.

Вони мають викликати почуття радості від такого єднання. З цієї ж причини до суто фатичної комунікації слід віднести і так зване „спілкування керівника з народом”, наприклад, відвідання підприємств або магазинів.

До символічних дій неритуального характеру можна віднести політичні акції, які є метафорою, що театралізується. Прикладами таких символічних акцій можуть бути спалювання опудала чи інсценований похорон політика.

### Символічні артефакти

До традиційних артефактів, котрі виступають як символи вищої влади, належать скіпетр, держава, меч, одяг (мантія), головні убори (корона, діадема, вінець, тіара). Символічна цінність головних уборів полягає в тому, що вони візуально збільшують зріст тих, хто їх носить, і таким чином виступають як символ влади, що вивищується. У більшості сучасних спільнот ці символи стали винятково надбанням історії.

До категорії символів-артефактів, що зберегли своє значення і в наші дні, належать будівлі, в яких розташовуються можновладці. Зазвичай вони встановлюються на підвищенні - це трон, палац, башта, Капітолій, Кремль, Маріїнський палац, трибуна. „Кожна ієрархічно розчленована спільнота потребує піднесення і сакрального шанування місця, де сидить вождь, король чи імператор, для того, щоби в офіційних випадках підноситися над „простими смертними”. Тому самі трони були символічно абсолютизовані і в багатьох мовних зворотах позначали „імперську владу” [1, с. 273].

Соціально значуще місце спілкування, або соціокультурний локус [5], є важливим компонентом комунікативної події: маркіруючи ситуацію спілкування, воно задає тональність і стилістику комунікації: традиційно обстановка, в якій відбувається відправлення влади, призначена для навіювання почуття шанування і благоговіння.

У політичній семіотиці існують комунікативні події і співвіднесені з ними жанри, які мають чітко виражену „прив'язку” до певних соціокультурних локусів. Перш за все, це більшість жанрів інституційної комунікації. Соціально-політичні інститути (державні установи) мають у своєму розпорядженні певні матеріальні ресурси, до яких належать і фізичний простір певних будівель і приміщень. Їх образ закріплюється в свідомості як знак певної події. До політичних локусів із стійким подієво-жанровим зв'язком належать, передусім, будівлі парламенту, уряду, президентських структур.

### Графічні символи

Політична семіотика будь-яких епох немислима без використання графічних символів, до яких належать національні емблеми, прапори, герби, емблеми політичних партій і рухів. Г. Бідерман зазначає, що символами політичних рухів часто ставали образні знаки з високим значенням сигналізування. Вони можуть підсвідомо впливати на глибинні

шари особи. Так, знаки з горизонтально-вертикальною структурою справляють враження статичності, оборонності, консервативності, тоді як знаки з акцентом на діагоналях пов'язані з динамічно-агресивними рухами [1].

Розглянемо тлумачення деяких графічних символів в „Енциклопедії символів” Р. Бідермана. „Прикладом може служити свастика як символ нацистської партії, яка діагональною установкою наводить на думку про мобільність, обертання, круговорот і наступальний дух; хрест лицарів тевтонського ордена, який безуспішно намагалась протиставити свастиці австрійська корпоративна держава з 1933 до 1938 року, навпаки, справляв враження статичності й „тупості”. Політичні рухи агресивного чи наступального характеру майже завжди проявляють себе в зубцях і вістрях (наприклад, подвоєний рунічний знак „зиг” - символ СС; хрест з вістрями стріл на кінцях був політичним символом угорської партії „Схрещені стріли” перед Другою світовою війною, а три стріли склали емблему австрійської соціал-демократії; в серпі і молоті — емблемі робітничо-селянської держави, або зубці радянських зірок)” [1, с. 211].

Фасції (лікторські в'язки лозин) у Стародавньому Римі були символом влади адміністративних службовців; як символ виконавчої влади у в'язку лози вставляли сокиру ката. „Фасції символізували у італійських фашистів концентровану владу корпоративного суспільного устрою, а сокира - абсолютний авторитет” [1, с. 282].

Іноді як політичні символи використовуються зображення тварин. Орел, цар птахів, і лев, цар звірів як символи верховної влади фігурують в багатьох гербах і державних емблемах. Сокіл у давньому Єгипті був символом царської влади, оскільки „його погляд паралізує птахів так само, як лице фараона - ворогів його”. У новітній час сокіл (як і яструб) позначає прихильника жорсткого політичного курсу на противагу голубові, символу миротворчого руху [1, с. 254].

У наведених тлумаченнях графічних символів проявляються два семантичні шари:

1) відносно дискретна іконічна семантика, яка читається за принципом „від частини до цілого” або „перенесення за аналогією” (серп - знаряддя селянина - символізує владу селянства; в образі лева - царя звірів уособлюється сила й авторитет влади в людському суспільстві);

2) менш дискретний семантичний шар, який можна позначити як графо- і колірорсемантика (за аналогією з „фонорсемантикою”), - враження від кольору і графічної форми зображень, як абстрактні сенси, що народжуються відчуттями від кольору і форми (наприклад, стріла пов'язується з такими символічними значеннями, як імпульс, швидкість, загроза і цілеспрямованість).

Таким чином, в плані міжсеміотичних трансмутацій має місце потрійна знакова репрезентація: (1) людина - артефакт - локус (як символ влади);

(2) його невербальний (графічний) корелят; (3) його вербальний корелят.

Як показує матеріал дослідження, в семіотичному політичному просторі цілий ряд політичних реалій отримує множинне значення. Це явище співвідноситься з одним із елементів семіозису, який Ч. Пірс назвав інтерпретантою (семіозис, за Ч. Пірсом, включає елементарну тріаду відносин: об'єкт - знак - інтерпретанта). Будучи „знаком, накладеним на знак”, поняття інтерпретанти включає інтрамовні синоніми, парафрази і розгорнені описи, інтермовну трансляцію і міжсеміотичні перетворення (трансмутації), зокрема, перетворення вербальних знаків на невербальні. „Кожна наступна інтерпретанта має тенденцію посилювати розуміння і досягати семантичної інновації” [4, с. 41].

Якось політична реальність, припустімо, Комуністична партія України, семіотично втілюється у постаті її лідера — людина на прізвище Симоненко стає знаком, оскільки несе інформацію не тільки про себе, але й про очолюваного ним групового політичного агента. Його портретне зображення є, з одного боку, іконічним знаком Петра Симоненка як особи і, з іншого боку, опосередковано виступає як знак партії (який використовується у функції вираження політичної лояльності, прихильності до партії). Нарешті, ім'я політика служить умовним знаком його як особи і опосередковано, через метонімічний зв'язок, стає позначенням партії та її політичної лінії.

Аналогічно номінації на кшталт Білий Дім, Кремль, Маріїнський палац є опосередкованими позначеннями органів і гілок влади: сама будівля за принципом суміжності стає символом, наприклад, виконавчої влади, і її умовне вербальне позначення розвиває символічне значення.

Таким чином, в плані міжсеміотичних трансмутацій має місце потрійна знакова репрезентація: (1) людина – артефакт - локус (як символ влади); (2) його невербальний (графічний) корелят; (3) його вербальний корелят.

У конкретніших термінах ця тріада має такий вигляд: „політик - портрет - ім'я” або „артефакт влади - його зображення - його найменування”.

У кожен момент часу будь-яке суспільство має свої моделі комунікації, визнаючи одні з них більш центральними, інші відносячи до периферії. Це схоже з проблемою визнання, що є правда, а що є брехня. Суспільство бореться за те, щоб визнати ті чи інші тексти правильнішими, потрібнішими. Одні з них починають витісняти інших, здійснюючи це за рахунок критики, внесення до списків для обов'язкового читання в школі і в університеті, а тому необхідно, щоби проблемою семіотики як комунікаційної моделі почали перейматися не тільки науковці, а й маркетологи, а також особи, що пишуть тексти та розробляють емблеми й логотипи партій і партійних блоків.

*Література:*

1. **Бидерман Г.** Энциклопедия символов: Пер. с нем. - М., 1996.
2. **Познер Р.** Подходы к интерпретации человека как знака // Человеческий фактор в правоохранительных системах: Материалы междунар. науч.-практ. конф. „Языки мозга и тела человека: проблемы и практическое использование в деятельности органов внутренних дел”. - Орел, 1996.
3. **Почепцов Г. Г.** История русской семиотики до и после 1917 года. - М., 1998.
4. **Себеок Т. А.** Культура и семиотика: учение о знаках // Философия языка и семиотика. - Иваново, 1995.
5. **Щукин В. Г.** Социокультурное пространство и проблема жанра // Вопросы философии, 1997, № 6.
6. **Hudson K.** The Language of Modern Politics. - London, 1978.